

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Лемещенко Наталія

Україна, Умань, Уманський національний університет садівництва

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijite/01072018/5936

ARTICLE INFO

Received: 02 May 2018

Accepted: 22 June 2018

Published: 01 July 2018

KEYWORDS

sustainable development,
institutions, agriculture, factors
of sustainable development.

ABSTRACT

Agriculture is an important branch of the Ukrainian economy. Its' development directly affects the country's food security. The defining concept of the development of this industry is the concept of sustainable development. Sustainable development is a model of society's development, which involves establishing a balance between satisfying the needs of mankind and protecting the interests of future generations. Three main components lie in the basis of the concept of sustainable development - economic, environmental and social. However, the implementation of the key aspects of sustainable development requires the appropriate institutional support that is explored in this article.

Citation: Лемещенко Н. (2018) Osoblyvosti Instytutsiynoho Zabezpechennya Staloho Rozvytku Silskohospodarskykh Pidpryyemstv. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*. 6(18), Vol. 2. doi: 10.31435/rsglobal_ijite/01072018/5936

Copyright: © 2018 Лемещенко Н. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. Сільське господарство – це галузь економіки, яка безпосередньо чинить вплив на розвиток країни відповідно до концепції сталого розвитку. Це тому, що воно:

- в значній мірі залежить від природно-кліматичних умов виробництва;
- земля одночасно виступає і засобом і предметом праці;
- в процесі сільськогосподарської діяльності відбувається застосування природних ресурсів;
- сезонність виробництва спричиняє нерівномірне використання трудових ресурсів та проблеми соціального розвитку сільських територій;
- чинить вплив на навколишнє природне середовище;
- забезпечує продовольчу та економічну безпеку країни;
- є основою роздрібного товарообігу країни.

Отже, сільськогосподарське виробництво безпосередньо пов'язане із трьома аспектами, які і складають основу сталого розвитку – екологічний, соціальний та економічний, що вимагає особливого інституційного забезпечення. Саме тому метою статті є вивчення особливостей інституційного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств.

Результати досліджень. Важливо розуміти, що неможливо реалізувати один із трьох аспектів сталого розвитку, а тільки при їх гармонійному поєднанні: забезпечити оптимальне співвідношення між впливом на природні ресурси та отриманим економічним ефектом від їх використання і забезпечити населення високоякісними, екологічно безпечними продуктами харчування [1]. Причому, як справедливо зазначають зарубіжні вчені, система сталого розвитку повинна розглядатися з точки зору локального, національного та глобального рівнів [2]. А на наш погляд, особливо з метою оптимізації інституційного забезпечення, потрібно виділити і регіональний рівень. На основі досліджень Герасимчука З.В., можна виокремити основні пріоритети сталого розвитку регіонів: гармонійність, стабільність, збалансованість, динамічна рівновага, конкурентоспроможність та безпека [3]. Їх реалізація означатиме сталий розвиток регіону.

Для забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва доцільно виділити основні фактори, що впливають на його формування та виділити особливості інституційного забезпечення їх застосування. Іртишева І. пропонує всі фактори сталого розвитку розділяти на дві групи: фактори формування і фактори функціонування. Фактори формування поділяються на внутрішні і зовнішні, а фактори функціонування включають людський капітал, соціальний капітал, природний, фізичний та фінансовий капітали [4]. Квятковська Л. пропонує всі фактори сталого розвитку підприємств (фінансова стабільність і позитивна динаміка у прибутковості, наявність замовників, клієнтів чи споживачів продукції або послуг, тобто джерела доходів підприємства, комфортність праці, компетентність, соціальна захищеність у забезпеченні персоналу, тобто фактори, які створюють конкурентні переваги в результативності праці персоналу, позитивний вплив результатів діяльності на суспільну свідомість з точки зору охорони навколишнього середовища і споживання енергетичних ресурсів, позитивна оцінка діяльності підприємства суспільством, персоналом і партнерами у бізнесі) згрупувати у чотири блоки:

- 1 – трудові ресурси;
- 2 – штучно створений фізичний капітал, фактори виробництва;
- 3 – природні ресурси (земельні ресурси);
- 4 – інституційний фактор [5].

Виходячи з вищенаведеного, інституції – це фактор сталого розвитку підприємств. Проте, на наш погляд, більш коректнішим буде розуміння інституцій як сукупність всього того, що забезпечує, сприяє, супроводжує використання всіх інших факторів для сталого розвитку. На важливість інституційного забезпечення вказує Барлибаєв У., який підкреслює, що удосконалення інституційної системи позитивно впливатиме на розвиток економіки і не в меншій мірі, ніж залучення додаткових ресурсів [6].

Нами узагальнені інституційне забезпечення основних напрямів сталого розвитку сільського господарства в Україні (рис.1.)

Представлені напрями стійкого розвитку взаємопов'язані та переплітаються між собою, тобто їх реалізація потребує використання системного підходу. Вивчаючи досвід розвинутих європейських країн, Стегней М. зазначає, що пріоритетними напрямками сталого розвитку сільського господарства в них є економічні напрями, про що говорять щорічні виплати з бюджету в обсязі більше 30 млрд. євро [9].

Заслужовують на увагу рекомендації та стратегії сталого розвитку, розроблені Всесвітнім банком та Продовольчою сільськогосподарською організацією Об'єднаних Націй (ФАО) «Міжнародна оцінка сільськогосподарських знань, науки і техніки на цілі сталого розвитку» (МОСНТР) у 2008 році [11]. Відповідно до неї, головними завданнями сталого розвитку сільського господарства в країнах, що розвиваються є:

- продовольча безпека;
- виробництво сільськогосподарської продукції відповідно до світових стандартів якості, соціальних та екологічних норм і вихід на зовнішні ринки;
- зведення до мінімуму негативного впливу на навколишнє природне середовище, особливо в забрудненні і деградації земельних та водних ресурсів;
- розвиток біоенергетики;
- соціальний розвиток персоналу в сільськогосподарському виробництві;
- значна роль держави у формуванні політики та інституційного забезпечення.

В наведених дослідженнях виокремлено умови досягнення цілей сталого розвитку сільського господарства, серед яких доцільно виділити ефективний менеджмент, збільшення інвестицій, продовольча безпека та якість продукції, координація та узгодженість політики, заходи політичного характеру [11].

На виконання зазначених напрямів і завдань необхідно сформувані відповідне інституційне забезпечення сталого розвитку сільського господарства України.

Формування інституційного забезпечення розвитку вітчизняного аграрного розпочинається із становлення України як суверенної держави та її переходу від централізованої економіки до ринкової. Ці процеси відбувалися в умовах макроекономічної та мікроекономічної нестабільності, політичних розбіжностей і протистоянь. Саме тому можна виділити основні етапи розвитку аграрного сектору України та формування його інституційного забезпечення. За дослідженнями Бородіної О.М. доцільно виділити три етапи розвитку сільського господарства в Україні: «перший – з 1991р. по 1999 рр. та ідентифікується як уповільнений трансформаційний процес; другий – етап стрімких капіталістичних змін з 2000 р. до 2005 р.; третій етап триває зараз і визначається гігантоманією у землекористуванні та нарощенні експорту сільськогосподарської сировини» [12].

Інституційне забезпечення сталого розвитку сільського господарства	Економічні напрями	Збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції	Інститут державної влади	Інститут власності	Нормативні акти
		Підвищення доходності сільськогосподарського виробництва			
		Підвищення продуктивності та оплати праці в сільському господарстві			
		Збільшення експорту сільськогосподарської продукції			
		Зростання продуктивності виробництва			
		Розвиток підприємництва на селі			
		Розвиток кооперації на селі			
		Досягнення рівноваги на ринку сільськогосподарської продукції			
		Ріст інвестицій в сільське господарство			
		Модернізація машинно-тракторного парку			
		Удосконалення менеджменту			
		Забезпечення еквівалентності між сільським господарством та іншими галузями економіки			
	Соціальні напрями	Забезпечення робочими місцями	Інститут споживання	Інститут ціноутворення та кредитування	Норми
		Зростання доходності населення			
		Розвиток соціальної інфраструктури			
		Покращення якості харчування			
		Покращення демографічної ситуації на селі			
		Підвищення рівня життя та соціального захисту населення			
		Забезпечення науково обґрунтованих норм харчування для населення по всіх видах продуктів харчування			
		Зростання тривалості життя			
		Застосування ресурсозберігаючих технологій			
		Розвиток альтернативної енергетики			
		Розвиток адаптивних екологічних систем землеробства, в т.ч. органічного землеробства			
	Екологічні напрями	Застосування мікробіологічних засобів захисту рослин	Інститут соціального розвитку	Інститут самоврядування	Цільові програми
		Реалізація заходів щодо підвищення родючості ґрунтів та продуктивності орних земель за умови зменшення їх площі			
		Забезпечення контролю якості сільськогосподарської продукції			
		Вдосконалення землевпорядкування			
			Інститут громадянського суспільства	Інститут охорони навколишнього природного середовища	Програми розвитку галузей
			Інститут екологізації виробництва та диверсифікації джерел енергії		Економічні закони
					Інвестиційні проекти
					Програми розвитку регіонів

Рис.1. Інституційне забезпечення сталого розвитку сільського господарства в Україні (побудовано автором на основі джерел [7-10])

Ю.Є.Кирилов у своїй монографії також виділяє три етапи розвитку аграрного сектора в Україні, проте вони відмінні порівняно із висновками попереднього автора. Так, на його думку, перший період охоплює 1991-2000 рр., є перехідним і супроводжується розгортанням глибокої соціально-економічної кризи. Другий період тривав з 2001 по 2008 роки і характеризується тенденціями до зростання. У цей період Україна була визнана як країна з ринковою економікою. На третьому етапі, який розпочався в 2009 році і триває по теперішній час спостерігається певний розвиток аграрного сектору економіки України [13].

Не зважаючи на деяку відмінність у періодизації розвитку сільського господарства, можна відмітити, що однією з причин низької ефективності даної галузі є недосконалість інституційного забезпечення, непослідовність аграрної політики держави, недостатня державна підтримка галузі, постійна зміна «правил гри» для суб'єктів аграрного ринку тощо. Так, фахівцями ННЦ «Інститут аграрної економіки» [14] було розроблено схему проведення аграрної реформи в Україні та здійснено аналіз ступеня оцінки її проведення (табл.1).

Згідно з наведеними даними ступінь виконання різних напрямів аграрної реформи в Україні знаходиться на рівні 15-40%, що є надзвичайно низьким показником. Найнижчим показником – 15% – є ступінь інформатизації та комп'ютеризації в аграрній сфері, а найвищим – формування стимулюючої податкової політики (40%).

Таблиця 1. Аналіз виконання аграрної реформи в Україні [14]

Назва реформи	Напрямок і зміст реформи	Ступінь виконання, %
Формування економічної платформи аграрної реформи	Визначення власника землі, капіталу, праці	35
	Побудова виробничих відносин на основі власності	35
	Формування організаційно-правових структур ринкового типу	35
	Удосконалення інфраструктури ринку	25
Побудова ринкового механізму	Удосконалення цінового механізму	20
	Формування фінансової і кредитної системи	30
	Забезпечення стимулюючої податкової політики	40
	Формування системи менеджменту	20
Наповнення змістом конструктивної схеми аграрної реформи	Впровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій	20
	Інтенсифікація і визначення проблем матеріального постачання	20
	Кооперація, спеціалізація та інтеграція виробництва	20
	Інформатизація та комп'ютеризація	15
	Кадрове забезпечення	30
	Розв'язання соціальних проблем	30

Окремо хочеться наголосити про те, що інституційне забезпечення аграрної реформи є також на незадовільному рівні. Так, ступінь освоєння законодавчого забезпечення реформ складає лише 30%, що підтверджує попередні висновки. Законодавчі акти подекуди не узгоджуються між собою, є неактуальними, застарілими чи такими, які практично не діють [15].

Для прикладу можна навести досі чинний Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005р [16]. В даному Законі визначено пріоритети аграрної політики в Україні та шляхи її досягнення, реалізація якого вимагала прийняття нормативно-правового забезпечення. Проте, воно не було прийнятим, а сам Закон, відповідно, не діяв і взагалі, втратив термін дії (2015рік).

Також, необхідно відмітити Закон «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17 жовтня 1990 р., який був ще прийнятим, коли Україна входила до складу СРСР [17]. Ціла низка норм даного Закону не працює. Застаріла і не діє також чинна на сьогоднішній день Постанова Кабінету Міністрів України «Про вдосконалення формування інвестицій на соціальний розвиток села та агропромислового комплексу» від 29 липня 1992 р. N 423[18]. Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» від 18 січня 2001 р. досі формально залишається чинним, незважаючи на обмеження строків дії 2004 р. [19]. Наведені приклади, на жаль, є не поодинокі та свідчать про несистемну та непослідовну політику держави.

Для сільського господарства порівняно з іншими галузями народногосподарського комплексу України притаманні ряд особливостей, що вимагають для його ефективного розвитку особливого інституційного забезпечення. Винятковою ознакою галузі сільського господарства є те, що головним засобом виробництва є земля. Ринок землі в Україні знаходиться на стадії формування, якому повинна передувати суттєва модернізація інституційного забезпечення. За дослідженнями А.В.Вірченка, основними факторами інституційного характеру, що сприятимуть розвитку земельного ринку в Україні, будуть:

- захист права приватної власності;
- забезпечення авторитету держави в питаннях землеволодіння;
- розвинена інфраструктура сфери орендних відносин (комерційне кредитування, лізинг і т.д.);
- дійсна реалізація верховенства права;
- розмежування державних та комерційних структур;
- відновлення традиції роботи на землі;
- компенсація впливу урбанізації на демографічну структуру;
- модернізований кадастр земельних ресурсів (із розширеною параметричною базою даних);
- чітко регламентована система взаємодії Державного агентства земельних ресурсів, Бюро технічної інвентаризації, нотаріальних агентств, Державного земельного кадастру, земельних аукціонів;

- орієнтація на довгострокове землеволодіння з веденням змін землекористування [20].

Проте саме недосконалість інституційного забезпечення призвела до негативних наслідків використання земель сільськогосподарського призначення в Україні на сьогоднішній день. Взагалі, земельна реформа в сучасній Україні почалась із часу проголошення її незалежності у 1991 році і триває вже більше 25 років. Метою земельної реформи був перехід до різноукладності, демонополізація землі та формування її ринку. Проте, як правильно підкреслює у своєму дослідженні М.Пугачов, земельна реформа є частиною економічної реформи в Україні. Її неможливо проводити відокремлено від реформування відносин власності на засоби виробництва, а метою є ліквідація державної монополії власності на землю та інші засоби виробництва і формування власника і господаря в сільській місцевості [21].

Земельна реформа розпочалась з прийняттям в 1992 році Земельного кодексу [22] та Постанови №2200-ХІІ «Про прискорення земельної реформи і приватизації землі» [23]. Це сприяло переходу земельних угідь України, в т.ч. і сільськогосподарських угідь із державної в колективну та приватну форми власності. Так, якщо на початку 90-х років ХХ ст. всі земельні угіддя знаходились у державній власності, то на початок 2016 року сільськогосподарським підприємствам державної форми власності належало лише 1,7 тис. га від усіх площ сільськогосподарських угідь, в той же час недержавні сільськогосподарські підприємства володіли площею сільськогосподарських угідь в 20 разів більшою, а саме 19605 тис.га (34,4%) (табл.2).

Таблиця 2. Розподіл сільськогосподарських угідь за категоріями землевласників та землекористувачів в Україні, 1990-2015рр.*

Показник	1990 рік		2000 рік		2010 рік		2015 рік	
	тис.га	%	тис.га	%	тис.га	%	тис.га	%
Площа с.-г. угідь, всього	80079	100	74373	100	57418	100	56967	100
Сільськогосподарські підприємства	38705	48,3	34065	45,8	20864	36,3	20549	36,1
державні	9927	12,4	32067	43,1	1048	1,8	944	1,7
недержавні	28778	35,9	1998	2,7	19816	34,5	19605	34,4
Громадяни	2669	3,3	6243	8,4	15690	27,3	15869	27,9

* - розраховано автором за даними Державної служби статистики України

Наступні зміни інституційного характеру по здійсненню земельної реформи в Україні були пов'язані з прийняттям Указів Президента України від 10.11.1994р. №666/94 «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» та від 08.08.1995р. №720/95 «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» [24, 25]. Згідно цих законодавчих актів відбулась передача земель сільськогосподарського призначення від державної до приватної власності та їх розподіл на земельні паї із правом вільного виходу із підприємства із своїм паєм. Внаслідок цього до кінця 1999 року більше 6 млн. жителів отримали сертифікати на земельні паї, але не було створено механізму для їх реальної передачі у власність. Звісно, це не сприяло ні ефективному використанню земельних ресурсів, ні розвитку ринку землі, а вимагало подальшого удосконалення інституційного забезпечення земельної реформи.

Новим етапом земельної реформи стало прийняття Указу Президента «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 03.12.1999 р. № 1529/99 [26]. Даний документ сприяв реформуванню протягом грудня 1999 - квітня 2000 року сільськогосподарських підприємств в господарські структури, сформовані на засадах приватної власності на землю та майно. Проте, процес реформування подекуди був досить суперечливим, а прописані норми і механізми навіть взаємовиключаючими. Тому назріла нагальна необхідність в систематизації законодавчої бази земельної реформи в країні, що сприяло прийняттю в 2001 році Нового Земельного кодексу [27], який дозволяє визначити: мету і завдання державної політики у сфері регулювання відносин при використанні та охороні земель; принципи формування земельних відносин; співвідношення земельного законодавства із законодавством інших галузей права, в першу чергу із цивільним; земельні права, їх обмеження, гарантії, підстави і порядок вилучення земельних ділянок, встановлення сервітутів; основи державної політики по регулюванню охорони земель та управлінню земельними ресурсами; органи, уповноважені приймати рішення у сфері землекористування; законодавче регулювання окремих категорій земель, повноваження органів місцевого самоврядування в регулюванні земельних відносин [28].

Важливим моментом у Земельному кодексі є висвітлення співвідношення прав власності на землю, згідно з яким основним принципом є скасування монополії власності держави на землю і встановлення багатосуб'єктності права власності.

На ступінь свободи власника земельної ділянки впливає система екологічних і соціальних чинників, які виражаються в необхідності забезпечення екологічної рівноваги, продовольчої, економічної та соціальної безпеки в Україні, право власності на землю зазнає певних змін через встановлення відповідних обмежень [15].

В прикінцевих положеннях Нового Земельного Кодексу було зазначено на необхідності прийняття Урядом та Верховною Радою України близько 30 законодавчих і нормативних актів, що сприяли б його ефективному втіленню, створенню відповідної інфраструктури, проведенню інвентаризації всіх земель, визначенню правил поведінки всіх суб'єктів земельних відносин тощо. Багато документів було прийнято. Серед них закони про землеустрій, про оцінку земель, про охорону земель, про державний контроль за використанням та охороною земель, про особисте селянське господарство, нова редакція закону про оренду землі, про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв), про іпотеку, про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень, про розмежування земель державної та комунальної власності. Разом з тим, на думку М. Присяжнюка, головною законодавчою проблемою в частині запровадження ринку земель є відсутність на сьогоднішній день законів про державний земельний кадастр та про ринок земель [29].

Земельне законодавство в Україні є базовим для інституційного розвитку всього аграрного сектора. Але, як справедливо зазначають вітчизняні вчені Я. М. Гадзало та Ю. Я. Лузан, невизначеність стосовно ринку земель, безсистемне та необґрунтоване внесення змін до Земельного Кодексу поступово переросли із економічної площини до зловживань та політичних маніпуляцій [30]. Незавершеність інституційних реформ сприяли формуванню тіньового ринку землі, створенню гігантських агрохолдингів та отримання ними надприбутків. Станом на 2017 рік у Державному Земельному кадастрі зареєстровано 42,2 млн.га земель. Середня в Україні нормативна грошова оцінка ріллі за даними Держгеокадастру [31] зросла з 3675,63 грн/га в 1995 році до 30937,85 грн/га в 2017 р (рис. 2).

Повноцінний ринок землі в Україні можливий лише за умови створення належного законодавчого забезпечення та його дотримання. Разом з цим, потрібно розуміти, що земельну реформу неможливо проводити ізольовано без реформування інших сфер, насамперед економічної, соціальної, правової. Тобто реформуванню в Україні підлягають основні сфери, що визначають сталий розвиток країни, і в тому числі сільського господарства.

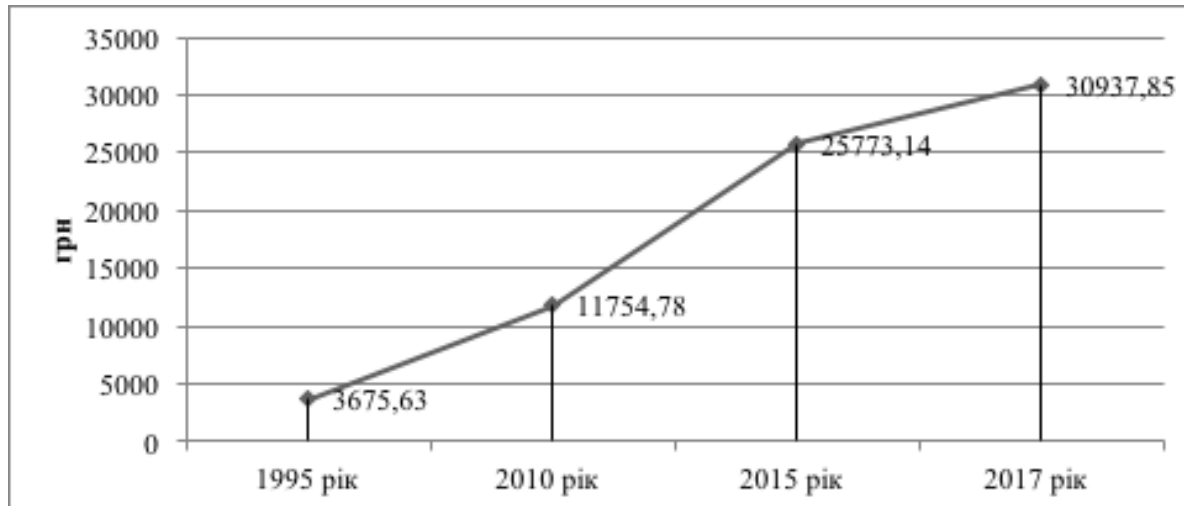

Рис.2. Динаміка зміни нормативної грошової оцінки ріллі в Україні, грн.
(побудовано автором за даними Держгеокадастру)

Крім недорозвинутості інституту приватної власності в сільському господарстві на природні ресурси, в тому числі і земельні, до проблем інституційного характеру О.М.Бородіна відносить також:

- інституційну неузгодженість між численними міністерствами і відомствами, які орієнтовані на власні інтереси і не спрямовані на сталий розвиток сільського господарства;
- інституційна неадекватність, тобто відсутність в Україні дієздатних суспільних інститутів, які сприяли б виконанню визначених цілей. Існуючі інститути (асоціації, аграрні палати, спілки виробників), як правило, існують лише формально або ж прикривають інтереси «великого бізнесу»;
- псевдодемократизація управління, тобто існуюча реальна централізація управління природними ресурсами [12].

Як наслідок, вирішення зазначених проблем можливе через організацію інститутів на локальному, регіональному та державному рівнях, які узгоджено вирішуватимуть проблеми розвитку аграрного сектора економіки та формування належної системи управління. Для вирішення проблем соціального змісту необхідно зміцнювати інститути громадянського суспільства на селі.

Інституційний розвиток сільського господарства, як об'єктивно зазначає О. Г. Шпикуляк, характеризується запозиченням і перенесенням в українські реалії інституцій та інститутів з економічно розвинутих країн. Але, як свідчить наявний досвід, вони не завжди приживаються в Україні через менталітет українців та довготривалу їх колективізацію і відчуження від власності [8]. Тому, такі інституційні утворення як кооперативи та колективні форми господарювання на землі в Україні не набули поширення, що стримує розвиток сільського господарства.

Важливими питаннями з точки зору інституційного забезпечення сталого розвитку сільського господарства в Україні є проблеми ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. Головною причиною їх є диспаритет цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, інфляційне зростання цін, висока матеріало- та трудомісткість продукції, фізичний та моральний знос матеріально-технічної бази. Вирішення даних проблем вбачаємо у формуванні відповідних інститутів та інституцій. Так, наприклад, основними інституціями ціноутворення в сільському господарстві можуть бути нормативні акти, стандарти і нормативи, регламенти та міжнародні угоди. Серед інструментів інституційного забезпечення варто відмітити квоти, ліцензії, податкові пільги, пільгове кредитування, страхування тощо.

Висновок. Підводячи підсумок вищенаведеного, можна сказати, що формування інституційного забезпечення безумовно матиме вплив на стійкий розвиток сільського господарства в Україні. Проте, як правильно зазначив Д. Кауфман, воно повинно не тільки збільшуватись у кількісному вираженні, а й покращуватись якісно [32].

ЛІТЕРАТУРА

1. Герасимів, З. М. (2016). Сталій розвиток сільського господарства. Агросвіт, (9), 16-19.
2. Dalal-Clayton B. and Bass S., Sustainable Development Strategies: A Resource Book, London, UK, and Sterling, VA: Earthscan Publications Ltd., 2002, 358 p.
3. Герасимчук З. В. Стимулювання сталого розвитку регіону: теорія, методологія, практика : монографія / Герасимчук З. В., Поліщук В. Г. – Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2011. – 516 с.
4. Іртищева, І., Стегней, М. І. Фактори та особливості екологічно сталого розвитку сільських територій в умовах глобальних викликів. // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – №1 (163).
5. Квятковська Л. А. Реалізація принципів концепції сталого розвитку в діяльності підприємства / Л. А. Квятковська // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. пр. / голов. ред. М. І. Зверяков; Одеський нац. екон. ун-т. – Одеса, 2013. – Вип. 1 (48). – С. 85-89.
6. Барлыбаев У.А. Институциональные аспекты устойчивого развития сельских территорий в условиях становления инновационной экономики. Автореф. дис. канд. экон. наук. – М. – 2011. – 26 с.
7. Лупенко, Ю. О., Месель-Веселяк, В. Я. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року. – К.: ННЦ «ІАЕ». – 2012. – 180с.
8. Шпикуляк, О. Г. (2016). Інституції та механізми регулювання аграрного ринку: теоретико-практична оцінка функціонування. // О.Шпикуляк/ Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики . – 2016. №2. – С. 46-59.
9. Стегней, М. І. (2013). Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії. // М.Стегней/ Актуальні проблеми економіки. – №3(141). – 2013. – с.125-133.
10. Бурляй А.П. Сталое развитие: цели для Украины. «Становление и развитие экономики Украины: от теории к практике» : матер. Всеукраинской научно-практ. конференции, посвященной 25-летию независимости Украины, 13-14 октября 2016 р., г. Умань, УНУС. – Умань : Издательство «Сочинський М.М.», 2016.
11. Международная оценка сельскохозяйственных знаний, науки и технологии на цели развития (МОСНТР). Резюме Глобальной оценки для директивных органов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unep.org/dewa/agassessment/docs/Global_SDM_270608_Russian.pdf.
12. Бородіна, О. М. Науково-прикладні засади реконструктивного розвитку сільського господарства та села в Україні. //Економіка і прогнозування. – 2016. – №4. – С. 70-80.
13. Кирилов Ю. Є. Концептуальні засади конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації : монографія / Ю.Є. Кирилов. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. – 420 с.
14. Саблук, П. Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи. //Економіка АПК . – 2015. – №2. – С.10-17.
15. Експертний форум з питань земельної реформи 2012р. Сайт: Ресурсний центр ГУРТ. Режим доступу: <http://gurt.org.ua/news/conferences/13128/>.
16. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 р. N2982-IV. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>.
17. Закон «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17 жовтня 1990р. N 400-XII. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.

18. Постанова Кабінету Міністрів України «Про вдосконалення формування інвестицій на соціальний розвиток села та агропромислового комплексу» від 29 липня 1992 р. N423. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KMP92423.html.
19. Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» від 18 січня 2001 р. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2238-14>.
20. Вірченко О.В. Інституційні особливості формування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні/ О. Вірченко// Ефективна економіка. - №9. – 2013. Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2345>.
21. Пугачов М. Земельна реформа в Україні/ М.Пугачов, М.Кобець// Проект “Аграрна політика для людського розвитку”. Київ, Україна. – Лютий, 2004.
22. Земельний кодекс України. //Закон від 13 березня 1992 р. №2196-XII. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/561-12>.
23. Постанова Верховної Ради «Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі» № 2200-XII» від 13.03.1992 року. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2200-12>.
24. Указ Президента України від 10.11.1994р. №666/94 «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/666/94>.
25. Указ Президента України від 08.08.1995р. №720/95 «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям». Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U720_95.html.
26. Указ Президента України „Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” від 03.12.1999 р. № 1529/99. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>.
27. Земельний Кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 3-4, ст.27.
28. Експертний форум з питань земельної реформи. Громадська організація «Лабораторія досліджень ТЦК». – м. Київ. – 14 лютого 2012 року.
29. Присяжнюк М. Земельна політика України: стан, законодавче забезпечення, стратегічне планування /М.Присяжнюк// Національна безпека і оборона. – 2009. – № 3. – С. 54-57.
30. Гадзало Я.М., Лузан Ю.Я. Земельна реформа: проблеми і перспективи розвитку аграрної економіки. // Економіка АПК . – 2017. – №1. – С.5-14.
31. Інформація про нормативну грошову оцінку земель сільськогосподарського призначення в Україні на 01.01.2018. Сайт Держгеокадастру. Режим доступу: <http://land.gov.ua/info/informatsiia-pro-normatyvnu-hroshovu-otsinku-zemel-silskohospodarskoho-pryznachennia-01-01-2016/>.
32. Kaufmann D. Governance Matters IV: Governance Indicator for 1996 –2004 / D. Kaufmann, A. Krady, M. Mastruzzi // World Bank Policy Research Working Paper. – 2005.